

ПАРЛАМЕНТ ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ҮҮРЭГ ХАРИУЦЛАГА

Д. Болд-Эрдэнэ

доктор, профессор

ШУА-ын Фиолософи, социологи, эрх зүйн хүрээлэнгийн эрдэмтэн
нарийн бичгийн дарга

Төрийн засаглалын харилцаан дахь улс төрийн намын үйл ажиллагааны гол талбар нь *парламент* юм. Намууд парламентад *бодитой оршин үйлчилж буй сонгуулийн хэлбэрийн дагуу явуулсан сонгууль; сонгогчдын итгэл дэмжлэг; сонгуулийн кампанийн зөв менежмент; намын нөөц чадвар* гэсэн үндсэн механизмаар дамжин орж ирдэг. Парламент дахь улс төрийн намын үүрэг хариуцлагын асуудлыг бодитой авч үзэхийн тулд парламент дахь **“намын байр суурь”, “үүрэг”, “хариуцлага”** хэмээх харилцан хамаарал бүхий нэр томъёо тэдгээртэй холбоотой асуудлыг юуны өмнө тодруулах хэрэгтэй болно.

Парламент дахь намын байр суурь, үүрэг

Парламент дахь *намын байр суурь* нь улс төрийн намын үйл ажиллагааны анхдагч нөхцөл болдог. Намууд эхлээд парламентад улс төрийн бие даасан институтын хувьд хууль ёсны байр сууриа олж авах учиртай, харин үүний дараагаар нь тэдний парламентад гүйцэтгэх үндсэн чиг үүрэг нь хэрэгждэг.

Улс төрийн шинжлэх ухаанд парламент дахь **“намын байр суурь” / position /** хэмээх ойлголтыг *намууд парламентын дотоод үндсэн бүтэцтэй уялдан холбогдож, тэнд засаглалыг хэрэгжүүлэх улс төрийн гол институтын хувьд хууль ёсны статус олж авах хэлбэр буюу парламентынхүрээнд намын легитимжих үзэгдэл* гэж тайлбарладаг.

Парламент дахь намын байр суурь, жин нөлөөг нь түүний *парламентад авсан суудалын тоо буюу мандатын тоогоор/* Англи: *Parliamentary seats*, Орос: *Парламентская места/* хэмждэг. Парламентад орж ирж буй намуудын тоог судлаач М. Лааско, Р.Таагепер, М.Шугарт нар парламент дахь *“намуудын үр ашигтай тоо”* хэмээн нэрлээд / зарим судлаачид *“бодит тоо”* хэмээдэг/ тэдгээрийг тооцох эмпирик судалгааны нарийн аргачлалыг санал болгосон байдаг. Тэдний үзэж байсанаар хууль бүтээх үйл ажиллагаанд намууд саадгүйгээр оролцож, төрийн бодлогод бодитой

нөлөөлөхийг намуудын “*үр ашигтай тоо*” хэмээн нэрлэдэг бөгөөд энэ нь сонгуульд оролцсон намуудын бүх тооноос сонгогдсон нь цөөн байх тохиолдол юм.

Р. Таагепер, М.Шугарт нар бичихдээ: “бүх байгаа намуудын тоог бус, харин намуудын үр ашигтай тоог ашиглахын давуу тал нь ач холбогдол бүхий намуудыг, ач холбогдол багатай намуудаас ялгаж салгах оновчтой арга юм. Хамгийн бага намын төлөөллийн индекс сул байдаг бол бусдаас том намынх нь оролцоо их байдаг” хэмээсэн байдаг.⁴⁰

Монголын өнөөгийн парламентад МАХН -45 /59,2 %/, АН – 28 /36,8 %/ бусад нам, эвсэл 3 /0,04 %/ мандаттай байна. Р.Таагепер, М.Шугарт нарын аргачлалаар тооцож үзэхэд МАХН-ын парламент дахь жин нөлөө бусад намуудаас илүү байх нь илэрхий юм.

Парламент дахь намуудыг байр сууриар нь *олонхи, цөөнх* гэж ангилдаг нь нийтлэг жишиг билээ. Р.Таагепер, М.Шугарт нар парламентын намуудын үр ашигтай тоог *хиймэл буюу бүтээмэл олонхи, бодит олонхи, бодит цөөнх* гэсэн ойлголтоор дамжуулан ялгаж үзсэн байдаг. Тэдний үзэж байгаагаар *хиймэл буюу бүтээмэл олонхи* гэдэг нь томоохон нөлөө бүхий намууд сонгуульд олонхийн санал аваагүй хэрнээ парламентад суудлын олонхийг авах тохиолдол байдаг бол авсан санал, суудлын тоогоороо олонхи болохыг *бодит олонхи* хэмээдэг Харин сонгуульд оролцсон аль ч нам санал, суудлын олонхийг аваагүй бол *бодит цөөнх* гэдэг байна. Манай орны хувьд гол төлөв бүтээмэл болон бодит олонхи (бодит олонхи /1992 /, бүтээмэл олонхи /1996, 2000, 2008/) бүрэлдэж байсан. Харин 2004 онд бодит цөөнх бүрдэж байсан нь сонин баримт юм. 2008 оны парламентын сонгуулиар МАХН парламентын олонхи, АН цөөнх буюу парламентын оппозици болсон билээ. Парламент дахь намуудын байр суурь, статус, жин нөлөөгөөр нь *парламентын эрх баригч нам эвсэл, парламентын сөрөг нам, парламентад суудалтай нам, парламентын гаднах буюу бүртгүүлсэн нам* гэж ялгаж үзэж болдог.⁴¹

Хүснэгт №1 Парламентын намуудын үр ашигтай тоон хэв шинж

Намын үр ашигтай тоон хэв шинж	Монголд
<i>Бүтээмэл олонхи</i>	1996, 2000, 2008
<i>Бодит олонхи</i>	1992
<i>Бодит цөөнх</i>	2004

Намууд парламентад зохих тооны мандатаа авч, байр сууриа эзэлсэний дараа тэдгээрийн **парламент дахь үүрэг** хууль ёсны шинжтэй болдог. *Намын парламент*

⁴⁰ Л.В. Сморгунув. Намын системийн эмпирик шинжилгээ. Бодлогын шинжилгээ –II. /Эрдэм шинжилгээний бичиг /. УБ.,2008. 140 дахь тал.

⁴¹ Д.Болд-Эрдэнэ . Монголын улс төрийн нам, намын системын төлөвшил. УБ., 2008.

дахь үүрэг /функц/ гэдэг нь *парламентын оршин тогтнох түүний хэвийн тогтвортой байдлыг хангах намуудын оролцоо, үйл ажиллагааны тодорхой төрөл хэлбэрийн систем* юм. Парламент дахь олонхи буюу эрх баригч намын үндсэн үүрэг нь *бодлого боловсруулах, бодлого тодорхойлох, шийдвэр гаргах* явдал байдаг бол парламентын цөөнх буюу сөрөг нам хүчин нь *олонхийг шүүмжлэх, хяналт тавих, бодлого, шийдвэрийн альтернатив хувилбарыг санал болгох* үндсэн үүрэгтэй байдаг. Өнөөдөр МАХН эрх баригч намын үүргийг хүлээж байгаа бол АН парламентын оппозици нам мөн билээ. Манай өнөөгийн УИХ-д албан ёсны оппозици байхгүй хэмээн зарим судлаачид үздэг. Үүнд үнэний хувь бий боловч АН-д парламентынхүрээнд олонхийг хянах, шүүмжлэх боломж механизм ямар нэг хэмжээгээр байгаа юм.

Парламент дахь намуудын хариуцлага

“Хариуцлага” хэмээх категори философи, улс төр, эдийн засаг, эрх зүй, төрийн удирдлага, сэтгэл судлал зэрэг олон шинжлэх ухааны зааг уулвараас авч үздэг. Философи утгаараа хариуцлага гэдэг ойлголт нь “...хохирол гаргахгүй байх эрмэлзлэл юм. Иймээс хариуцлага хүлээх гэдэг бол хохирлыг нөхөх явдал юм” гэж судлаач Б.Даш-Ёндон онцолсон байна.⁴² “Хариуцлага” хэмээх ойлголт нь олон талт хэлбэр дүрстэй. Сэтгэгч Карл Поппер “*Нээлтэй нийгэм ба түүний дайснууд*” гэдэг номондоо “*Ёс суртахууны хариуцлага*”, “*шийдвэр гаргах хариуцлага*”, “*хувийн хариуцлага*”, “*бүлгийн хариуцлага*”, “*сонголт хийх хариуцлага*” гэсэн үгнүүдийг олноор хэрэглэсэн болохыг судлаач Б.Даш-Ёндон гярхай анзаарсан байдаг.⁴³ Нийгмийн хариуцлагын нэг том хэлбэр нь улс төрийн хариуцлага юм. Улс төрийн хариуцлагын нэг үндсэн бүрдэл нь улс төрийн намын хариуцлага юм. Харин намын хариуцлагын гол хэлбэр нь *намын парламент дахь хариуцлага* мөн билээ.

Хариуцлага түүнийг хүлээх эзэн зайлшгүй байх ёстой. Үүнийг улс төрийн шинжлэх ухаанд “*хариуцлагын субъект*” хэмээн нэрлэдэг. Улс төрийн хариуцлагын нэг гол субъект нь *нам* юм. Улс төрийн намын парламент дахь хариуцлагыг түүнд эзлэж буй намуудын байр суурь, жин нөлөө, гүйцэтгэх үүрэгтэй нь холбон авч үзэж болно. Энэ тохиолдолд парламент дахь намын хариуцлагыг хэв маягаар нь “*эрх баригч олонхын намын хариуцлага*”, “*оппозици цөөнхийн намын хариуцлага*”, “*парламентад суудалтай намын хариуцлага*” хэмээн ялган зааглаж болох юм. Харин хэлбэр дүрсийн хувьд нь “*бодлого боловсруулах хариуцлага*”, “*бодлого тодорхойлох хариуцлага буюу шийдвэр гаргах хариуцлага*”, “*шүүмжлэх хариуцлага*”, “*хянах хариуцлага*”, “*альтернатив бодлого санал болгох хариуцлага*” хэмээн ангилж болмоор санагдана. Түүнчлэн “*ашиг сонирхолыг нэгтгэх буюу сонирхолын агрегаци хийх хариуцлага*”, “*намын төлөөлөх хариуцлага*”, “*хянах хариуцлага*”, “*ёс зүйн хариуцлага*” гэж ялган үзэж ч болох билээ.

⁴² Б.Даш –Ёндон. Улс төр ба нийгмийн хариуцлага. Оюуны ертөнц. 2009 №1, 11 дахь тал.

⁴³ Б.Даш –Ёндон. Улс төр ба нийгмийн хариуцлага. “Оюуны ертөнц” сэтгүүл. 2009 №1,8-9 тал.

Намын төлөөлөх хариуцлага.

Нам нь нийгэм дэх олон бүлэг, давхаргын эрх ашиг, санаа бодлыг өвөрмөц байдлаар төлөөлөн илэрхийлэгч институц болдог. Иймд улс төрийн намын парламент дахь нэг чухал үүрэг нь төлөөлөх чиг үүрэг байдаг. Энэ нь нийгмийн олон сонирхолуудыг намууд парламентад төлөөлөн илэрхийлж буй байдлын түвшин юм. Үүнтэй уялдан парламент дахь намын төлөөлөх хариуцлагын тухай асуудал гарч ирдэг. Намын төлөөлөх чиг үүргийн тухай Л.Даймонд, Р.Гюнтэр нар бичихдээ: "...нийгмийн төлөөллийн чиг үүрэг нь сонгуулийн үеэр бүлгүүдийн дэмжлэг авахын төлөө өрсөлдөөний явцад илрэнэ. Мөн сонгуулийн дараа буюу хуулийн төсөл боловсруулах, хэлэлцэх үеэр хууль тогтоох салбарт илрэнэ."⁴⁴ гэсэн байдаг. Эндээс үзвэл парламентад намууд төлөөлөх чиг үүргээ дагасан хариуцлагыг ямагт хүлээж байдаг нь тодорхой юм.

Харин намын төлөөлөх хариуцлага нь ***нэгд*** намын бодлого хөтөлбөрийг дэмжигчдийн эрх ашиг, санаа бодлыг төлөөлөх хариуцлага, ***хоёрт*** тухайн намын нэрийн өмнөөс төрийн засаглалын бүтцэд ажиллаж буй гишүүдийн эрх ашгийг төлөөлөх хариуцлага, ***гуравт*** намын удирдагч, лидер манлайлагчдыг төлөөлөх хариуцлага, ***дөрөвт*** намын бодлого, хөтөлбөрийг төлөөлөх хариуцлага зэргээр тус бүр төвлөрөн илэрдэг гэж үзэж болохоор байдаг.

Манай намуудын хувьд төлөөлөх хариуцлагын мэдрэмж нь харилцан адилгүй байгаа юм. Гэхдээ манай намууд парламентад ямар ч атугай төлөөлөх хариуцлагаа ухамсарлаж, үүргээ гүйцэтгэх байгаа гэдэгтэй маргах хэрэггүй. Харин манай намуудын төлөөлөх хариуцлагыг ухамсарлан мэдэрч байгаа байдлын түвшин, хариуцлагын хэрэгжилт цаг үеийн шаардлага, шалгуурт хэр зэрэг нийцэн тохирч буй эсэхийн тухайд марган хэлэлцэх, шүүмжлэх, засч залруулах зүйл багагүй бий.

Намын төлөөлөх хариуцлагын хэрэгжилттэй холбогдон гарч ирсэн нийтлэг нэгэн шүүмжлэл бол *парламент дахь намууд гишүүд, дэмжигчид, олон түмнээсээ тасран салж, тэдний эрх ашиг сонирхолыг парламентад хангалттай төлөөлж чадахгүй байгаа тухай* асуудал юм. Олон түмний итгэл дэмжлэг бол улс төрийн алив намын хувьд онцгой чухал юм. Хэрвээ нам итгэл, дэмжлэгээ алдвал улс төрийн нөлөө, байр сууриа алдаж буй хэрэг бөгөөд үүнгүйгээр нам улс төрд бодитой орших аргагүй болдог. Тиймээс олон түмний итгэл дэмжлэг нь намын орших, эс оршихын нэгэн хэмжүүр болж байдаг нь үүнтэй холбоотой юм. Ингэхлээр улс төрийн намын парламент дахь төлөөллийн үйл ажиллагааны нэг үндсэн хэлбэр нь жирийн гишүүд, дэмжигчид, сонгогч олон түмний нийтлэг ашиг сонирхолыг хамгаалан илэрхийлэх явдал юм. Харамсалтай нь манай улс төрийн намууд жирийн гишүүд дэмжигчид, сонгогч олон түмний язгуур эрх ашгийг

⁴⁴ Edited by Larry Diamond and Richard Gunther. "Political Parties and Democracy" \ The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 2001. \ pp. 8

хамгаалан илэрхийлэх тал дээр бага анхаарал хандуулдаг нь нууц биш билээ. Монголын улс төрийн намуудыг жирийн гишүүд болон нийгэмээсээ хэдийнээ тасран хөндийрсөн атлаа намын нэрээр нэр хүнд албан тушаал горилогчид, намын мөнгө санхүүгийн цөөхөн тооны олигархи бүлэглэлийн эрх ашгийг үхэн хатан хамгаалж байдаг. Намууд сонгуулийн үед л сонгогч түмнээ сая санаж, ухаан орцгоодог гэсэн шүүмжлэл нийгэмд ихээхэн газар авсан нь ажиглагддаг. Үүнтэй уялдан намуудыг “олигаржсан” бүлэглэл төдий болж хувирлаа хэмээн үзэх болсон.

Парламент дахь намын бүлгийн гишүүдийн төлөөлөх хариуцлагыг тооцож чадахгүй байгаагийн нэг илрэл нь *гишүүдийн тойргийн сонирхолд хэт хөтлөгдөсөн сэтгэл зүйг даван туулж чадахгүй байгаа явдал* юм. Сонгогдсон тойргынхоо сонгогчдын төлөө санаа тавих нь манай парламентын гишүүдийн хувьд зүйтэй боловч түүндээ хэт хөтлөгдөн өөрийн үндсэн үүргээсээ гажсан зүйлээр хөөцөлдөж аж ахуйн жижиг асуудалтай хэт хутгалдан, худаг ус гаргах, сургууль, эмнэлэг барих гэх мэтэд хөрөнгө мөнгө ахиу хуваарилуулах гэж зүтгэдэг нь яавч сонгогчдоо төлөөлсөн хэрэг биш билээ. Зүй нь тэрхүү аж ахуйн асуудлыг зөв зохистой шийдвэрлүүлэх бодлогын шинжтэй шийдлийг тухайн хууль тогтоомжид “суулгуулах” талаар анхаарч ажиллах, холбогдох салбарын яамдын сайд нарт асуулга тавих шаардлага өгөхийн төлөө ажиллаж байвал сая зөв зүйтэй төлөөлөл болохсон билээ.

Улс төрийн намын нийгэмд гүйцэтгэх нэг томоохон чиг үүрэг бол *төрийн албаны байгууллагад өөрийн төлөөлөгчдийг шилж сонгон дэвшүүлэх, ажиллуулах, тэдгээрийн эрх ашгийг хамгаалах төлөөлөх явдал мөн* билээ. Хэдийгээр төрийн алба бусад байгууллагад ажиллаж буй өөрийн албан хаагчдыг нам төлөөлөн хамгаалах нь түүний нэг үүрэг мөн боловч энэ нь илэрхий ажлын хариуцлага алдсан, ёс зүйн алдаа гаргасан, чадвар мэдлэг муутай хүмүүсийг илтэд хамгаалан хайцаална гэсэн үг бишээ. Намын “*эрх ашгийн төлөөлөл*”-ийн үйл явц нь ямар ч нөхцөлд хуулийн хүрээнд шударга, ил тод байх учиртай. Гэтэл манай намуудын хувьд байдал тэр бүр ийм байж чадахгүй байна. Өнөөдөр олон түмэнд итгэл алдсан, ажлын хариуцлага муутай, гэмт хэрэгт холбогдсон, мөнгө төгрөг идэж шамшигдуулсан, хуйвалдаан, хутган үймүүлэх үйлд гаргуун хүмүүс намд орох тэр дундаа бүр нөлөө бүхий намд шургалахыг оролдох, түүнийг нь ч намууд хайцаалан өөгшүүлэх, тэр ч байтугай өндөр албан тушаалд дэвшүүлэн ажиллуулах явдал мэр сэр байсаар байна. Хариуцлага тооцоход намчирхан ялгаварладаг, намын нэрээр ял завших нь ч байна. Сонгогч олон түмнийг тохуурхан, худал ярьж амладаг этгээдүүд намд шургалан том намын хаалт халхавчинд ордог явдал ч гарч байна. Энэ бүхэнд намын зүгээс тодорхой хандаж, шударга зарчимч шүүмжлэл өрнүүлэх явдал тэр бүр харагдахгүй байна. Энэ байдал нь улс төрийн намын “*эрх ашгийн төлөөлөл*”-ийн үйл явц буруу зохисгүй голдирлоор явагдах үүд хаалгыг нээж өгөхөд шууд нөлөөлж байна.

Өнөөдөр улс төрийн намуудын удирдагчдын нэр хүнд, чансаа төдий л сайнгүй байна. Тэгсэн атлаа өөрийн нэр хүндийг намаараа хайцаалдаг, түүнд дулдуйддаг, үл тоомсорлодог, мэдэн будилдаг, олон түмнийг басамжилдаг явдал байсаар байна. Энэ бүхэнд нам хариуцлага тооцдоггүй, намын дотоод асуудал нэрээр хойш тавьдаг, мартагнуулдаг явдал байх учиргүй юм. Зүй нь намын нэрийн өмнөөс шударга үнэнч ажилласан, улс орондоо их зүйлийг хийж бүтээж буй жирийн гишүүд, дэмжигчид, намын сонгуульд албан тушаалтнууд, лидер манлайлагчдаа нам хуулийн хүрээнд үнэн зөв, бодитой дэмжиж туслах, хохирсон эрх ашгийг нь төлөөлөн хамгаалах учиртай юм. Тэгэхдээ өнөөдөр төрийн ихэнх албан хаагчид намаасаа хууль ёсоор түдгэлзсэн тохиолдолд намуудын “эрх ашгийн төлөөлөл”-ийн хүрээ нилээд хумигдах болсоныг анхаарахгүй байх аргагүй. Хэдий тийм боловч улс төрийн намын чиг үүргийн системд намын “эрх ашгийн төлөөлөл” байсаар байх нь мэдээж билээ. Ийм тохиолдолд монголын улс төрийн намууд сонгогч олон түмэн, жирийн гишүүд дэмжигчид, намын сонгуульд болон төрд зүтгэж буй улс төрийн албан хаагчдынхаа эрх ашгийг хуулийн хүрээнд хамгаалах, түүнийг төлөөлөн илэрхийлэх явдалд намын үйл ажиллагааны чухал чиглэл байх учиртай юм.

Нийгэм дэх ашиг сонирхлыг нэгтгэн уялдуулах \агрегаци\ хариуцлага.

Нам нь парламентад сонирхолын артикуляци, агрегацийн аль алиныг нь гүйцэлдүүлэх чадвартай өвөрмөц институц юм. Америкийн нэрт судлаач Г.Алмонд, Дж. Пауэлл, К.Стром, Р.Дальтон нар сонирхолын агрегаци хийх нь улс төрийн намын гол үүрэг байдаг тухай бичихдээ: “Ашиг сонирхолын агрегаци бол иргэд бүлгүүдийн улс төрийн шаардлага нэгтгэгдэж улс төрийн бодлогын хөтөлбөр болох үйл ажиллагаа юм. Ардчилсан хийгээд ардчилсан бус системүүдэд ашиг сонирхолыг нэгтгэхэд улс төрийн намууд онцгой чухал рольтой байна. Нам бүр \эсвэл түүний нэр дэвшигчид\ ямар нэг улс төрийн бодлогын төлөө байж, үүнийгээ дэмжүүлэхэд эвслийг бий болгохыг эрмэлздэг.”⁴⁵ хэмээн бичсэн байдаг. Эндээс үзвэл намуудын хувьд нийгэм дэх олон ашиг сонирхолыг нэгтгэн уялдуулах үүрэг нь тэдгээрийн нийгэмд гүйцэтгэх үндсэн бөгөөд гол чиг үүрэг болох нь тодорхой байна. Намууд ашиг сонирхолыг нэгтгэх үндсэн дээр улс төрийн бодлогын зохистой байж болох хувилбарыг боловсруулж, түүнийгээ хэрэгжүүлэхийг зорьж байдагаараа улс төрийн бусад институцээс ялгагдах онцлогтой байдаг.

Монголын улс төрийн намууд улс төрийн үзэл санаа, бодлогын хувьд барууны хийгээд зүүний тэгэхдээ тэдгээрийн төвч үзэл санаа, бодлого, байр суурийг чиг баримжаа болгож байгаа юм. Зүүн төвийн үзэл түүнд суурилсан бодлого байр суурийг МАХН, харин баруун төвийн үзэл, бодлогыг Ардчилсан нам \АН\ ерөнхийдөө баримжаалж буй болно. Монголын бусад гуравдагч намуудын хувьд дээрх томоохон намуудын үзэл, байр

⁴⁵ Г.Алмонд, Дж. Пауэлл, К.Стром, Р.Дальтон “Харьцуулсан улс төр” \ онолын хүрээ \ . УБ., 2005. 112 дахь тал.

суурийг дагаж ялгарсан шинжтэй байна. Ингэхлээр Монголын нийгмийн улс төрийн намуудын үзэл санааны спектерийн ерөнхий хандлага нь улс төрийн үзэл санааны барууны болон зүүн төвийн үзэл санаа, бодлого болж байна.

Гэвч МАХН болон Ардчилсан нам, бусад намуудын сонирхолын агрегацийн дүнд боловсрогдсон бодлого, хөтөлбөр, парламентад гаргаж буй шийдвэрээс үзвэл тухайн намуудын бодлого, чиглэлээс нилээд зөрсөн, их төлөв нийгмийн халамж, үйлчилгээг гололсон, популист маягийн, хэрэгжих боломж магадлал муутай, амлалтын шинжтэй зүйл нилээд тусгагдсан нь харагддаг. Энэ байдал тус намуудын бодлого, хөтөлбөрийн ялгамж зөрөөг бүдэгрүүлж, улс төрийн чухам аль чиглэлийн баримтлал, бодлоготой нам болохыг таниж мэдэхэд бэрхшээл учруулдаг. Манай намуудын баримтлан явуулж буй эдийн засгийн болон бусад чиглэлийн бодлого, шийдвэрт барууны гэхээсээ их төлөв зүүний чиглэлийн баримтлал давуутай илэрдэг нь нийтлэг зүйл болжээ. Энэ нь юуны өмнө сонгуулийн үеэр өөрийн суурь бодлого, чиглэлээсээ хазайж, сонгогчдын санал, дэмжлэгийг илүүтэй авахын тулд явуулсан алсын хараагүй, тактикийн хувьд буруу үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй болох нь тодорхой байна.

Манай улс төрийн намуудын хувьд бодлого үзэл санаагаа сонгуулийн хөтөлбөртөө тусгадаг ч энэ нь их төлөв бодит байдал, амьдралаас хол хөндий, нөхцөл байдлын бодит шинжилгээнд төдийлөн суурилж чаддаггүй, тэгсэн атлаа их төлөв сонгогч олон түмний сэтгэл зүйд нийцүүлсэн хоосон амлалт, үл биелэх утопи төлөвлөгөөг чухалчилдаг нийтлэг дутагдал ажиглагддаг. Нийгмийн чиглэлийн амлалт, их хэмжээний мөнгө төгрөг өгөх, ойр зуурийн ахуй хэрэгцээний болон бусад цаг үеийн амь аргацаасан амлалт, үйл ажиллагаа намуудын сонгуулийн хөтөлбөрийн гол чиг шугам болж буйг нуух хэрэггүй юм. Тухайлбал 2008 оны УИХ-ын сонгуулийн үеэр МАХН болон АН-ын гаргаж тавьсан эх орны хишиг, эрдэнийн хувь, сая болон сая таван зуун мянган төгрөг, хүүхдийн мөнгө, шинэ гэр бүл бологсодын таван зуун мянга зэрэг нь эдийн засгийн их хямралын үед улсын төсөвт ихээхэн хүндрэл учруулж буйн зэрэгцээ намуудын улс төрийн унаган үзэл бодлоготой нь төдийлөн таарч нийцэхгүйд хүргэж байна. Тэр ч байтугай намуудын зарим биелэх биелэхгүй сонгуулийн үеийн амлалт нь сонгогчдийг доромжлон басамжилсантай эгээ адил утгаар ойлгогдоход хүрч байгаа билээ. Энэ бүхэн нь намуудын парламентад хийх ашиг сонирхолын агрегацийн үйл ажиллагаанд ихээхэн саад тотгор, асуудал бэрхшээлийн үүсгэж байгаа юм.

Парламент дахь намын сонирхолын агрегаци хийх үйл ажиллагааны хариуцлагын нэг бүрдэл нь намууд бодлоготой, үнэнч тууштай зогсож, түүнийгээ хамгаалах явдал юм. Гэхдээ энэ нь нөхцөл байдлын өөрчлөлт хувиралын мэдрэмж муутай, хэт хатуу, муйхарлан зүтгэх байдлаар бодлогоо хамгаалах гэсэн үг ерөөс биш юм. Намын бодлогын төлөөллийн хамгаалах хэлбэр нь нам тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал, хүн ардын бодол санаа, сэтгэл зүйн өөрчлөлт хувьсал, эгзэг ээдрээг бодитой мэдрэн түүндээ

нийцүүлсэн уян хатан бодлого хөтөлбөрийг баримтлах, шаардлатай үед зарим зохистой өөрчлөлт оруулах тэр ч байтугай буулт хийх чадвар байдаг. Үүнийг бодлогын хий эргэлт, эргэж хургах, эргэлзэн тээнгэлзэх, үндсээр нь өөрчлөх гэсэн утгаар биш, харин бодлогоо өөрчлөгдсөн нөхцөл байдалд нийцүүлэн улам чамбайруулан төгөлдөржүүлэх гэсэн утгаар ойлгох хэрэгтэй юм. Энэ бүхнээс үзвэл бодлогын төлөөлөл гэдэг нь шууд утгаараа нам бодлого, хөтөлбөрөө уян хатан тэгэхдээ тууштай хамгаалан төлөөлөх явдал мөн ажээ. Монголын намууд бодлогын төлөөллийн энэ чухал зарчмыг улс төрийн үйл ажиллагааныхаа гол чиглэл болгох нь зохистой байна. Учир нь манай намуудын хувьд өөрийн үндсэн бодлого үл авцалдах тэс өөр бодлого баримтлах эсвэл бодлогоо муйхараар хамгаалан зөвтгөх, тулган хүлээлгэх, улс төрийн тухайн нөхцөл, тухайн нөхцөл байдлын өөрчлөлтийг бодитой мэдрэх чадвар сул байх дутагдал мэр сэр ажиглагддаг. Энэ нь нэг талаар Монголын намуудын бодлогоо төлөөлөх чадвар хангалтгүй, нөгөө талаар тэдний төлөвлөлийн үйл явц зохих түвшиндээ хүрч чадаагүйг харуулж байгаа баримт юм.

Парламент дахь намын хянах үйл ажиллагааны хариуцлага.

Хяналт нь парламент дахь намуудын үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг, хариуцлага тооцох чухал механизм юм. Хяналт нь парламентад эрх барьж байгаа болон эрх барилцаж буй сөрөг намуудын аль алинд нь хамаатай билээ. Парламентынолонхийн намын хувьд гаргаж буй шийдвэр, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн биелэлтийн явцад хяналт тавих үүрэгтэй байдаг. Харамсалтай нь манай эрх баригч намын хувьд энэ үүргээ хэр зэрэг биелүүлж байгаа эсэх нь бүрхэг эргэлзээтэй байгаа юм. Гэтэл амьдрал дээр парламентаас гаргасан хууль тогтоомж нь амьдралын баялаг үзэгдлийг зохицуулах эрх зүйн чадамж сул, хоорондоо зөрчилддөг, амьдралаас хөндий их төлөв хэрэгждэггүй байдал ажиглагддаг. Үүнд тавих парламентад, парламентын гишүүдийн хяналт сул байна. Гэтэл гаргасан хуулийн биелэлтийг хянах хяналтын хариуцлага манай өнөөгийн парламентад үндсэндээ алга байгаа нь яав ч зөвтгөх аргагүй хэрэг юм.

Өнөөдөр монголын парламентад албан ёсны сөрөг хүчин байхгүй. Учир нь парламент дахь гол хоёр нам болох МАХН, АН –нь хамтран засгийн газраа байгуулсан тохиолдолд парламентад сөрөг хүчний хяналт хэрэг дээрээ үгүй байгаа юм гэгцгээж байна. Энэ нь нэг талаар үнэн боловч нөгөө талаар парламентад сөрөг хүчний хяналтын механизм ерөөсөө байхгүй гэдэгтэй бас бүрэн санал нийлэх аргагүй юм. УИХ –д парламентынхяналтын механизм ямар нэг хэмжээгээр бий юм. Үүнд: **нэгд**, АН хэдийгээр хамтарсан засгийн газарт орж ажиллаж байгаа ч парламентын хүрээнд шүүмжлэх, хяналт тавих боломж шавхагдаагүй. АН-ын шударга гишүүдийн зүгээс хамтарсан засгийн газрыг зоригтой шүүмжлэх хянах бололцоо бий. Ер нь хэдий хамтарсан ч гэлээ улс орны эрх ашиг сонирхлын үүднээс хамтарсан засгийн газрын үйл ажиллагаанд шүүмжлэлтэй хандаж, зохих хяналт тавих бололцоотой, **хоёрт**, парламентад суудалтай нам, бие

даагчдын зүгээс хоёр голлох намуудын үйл ажиллагааг шүүмжлэн хянах бодит боломж өнөөдөр манай парламентад бий. Энэ механизм ч гайгүй сайн ажиллаж байгаа, **зуравт**, хэвлэл мэдээлэл, дөрөв дахь засаглалын хяналт, **дөрөвт**, иргэний нийгэм, олон нийтийн зүгээс парламентын намуудын үйл ажиллагаанд шүүмжлэн хянах асар их боломж нөөц бий юм. Ингэхлээр манай өнөөгийн парламент огт хяналтгүй парламент бас биш болох нь харагдаж байна. Гэсэн хэдий ч парламентийн хяналтын хариуцлага өнөөгийн УИХ-д бүрэн хангалттай байна гэж хэлэх аргагүй бөгөөд энэ тал дээр учир дутагдалтай, боломжоо гүйцэт ашиглаагүй, хязгаарлагдмал шинжтэй олон гажуудал, алдаа эндэгдэл байгаа нь илэрхий юм. Нэн ялангуяа сөрөг хүчин байх учиртай АН-ын хувьд парламентын олонхид тавих зүй ёсны хяналт хариуцлагаа умартан, тэдэнтэй үгсэн хуйвалдах, тал тохой татах, өмөөрөн зулгуудах, өөрсдийн бодлого, зарчимдаа тууштай байж чадахгүй, бөөрөнхийлөх, шүүмжлэн хянах үндсэн үүргийн хүрээнд байгаа боломжоо тэр бүр гүйцэд ашиглахгүй байгаа зэрэг дутагдал илэрхий ажиглагдаж байгаа билээ.

Ер нь цаашдаа парламентын үйл ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн хүрээнд сөрөг хүчний үйл ажиллагааг цогцоор нь бүрэн зохицуулж өгөх, тэдний үйл ажиллагаанд зөв бодитой хариуцлага тооцох механизмыг бүрдүүлэх нь туйлын чухал байгаа юм.

Парламентын намын ёс зүйн хариуцлага.

Парламент дахь намын хариуцлагын нэг чухал бүрдэл нь намын ёс зүйн хариуцлага юм. Энэ нь үнэн хэрэгтээ парламентад тухайн намыг төлөөлж байгаа парламентын гишүүдийн ёс зүйн хэм хэмжээ хариуцлагаар дамжин илэрч байдаг.

Парламент ёсны нийтлэг жишгээр парламентын гишүүн ард түмнээс олж авсан эрх мэдлийн хүрээнд хэрэгжүүлэх албан үүргийг гүйцэтгэхтэй холбогдсон үйл ажиллагааг бусдын явцуу ашиг сонирхол, өөрсдийнх нь хувийн нөлөөллөөс ангид байлгах үүднээс мөн ард түмний ашиг сонирхол, итгэлийг даалгах үүднээс ёс суртахууныг хууль-нийгмийн үр дагавартай болгон “ёс зүй” хэмээх шалгуурыг тавьж өгдөг. Иймд парламентын гишүүний ёс зүй гэж парламентын гишүүн албан үүрэгтэйгээ холбогдуулан даган мөрдөж буй хуульчлагдан-журамлагдсан хэм хэмжээ юм⁴⁶. Парламентын гишүүний зайлшгүй даган мөрдөх ёс зүйн гол шаардлага нь:

- Хууль тогтоогч бусад нөхдийнхөө эрхийг хүндэтгэх;
- Бусдын гаргаж тавьсан нотолгоог гутаахгүй байх;
- Албадахаар сүрдүүлэхгүй байх;
- Сонгогчдынхоо эрх ашгийг хохироон ажиллахыг бусдаасаа хүсэхгүй байх;
- Санал шүүмжлэлийн үер хувийн тооцоо бодохгүй байх;

⁴⁶ Д.Лүндээжанцан, Л.Өлзийсайхан. Парламентат ёс. УБ., 2005, 127 дахь тал.

- Зорилгоо ил ойлгомжтой тодорхойлох;
- Намын удирдагчдад урьдчилан мэдэгдэхгүйгээр тэднийг эсэргүүцэхгүй байх;
- Парламентын гишүүний эсрэг, тойрогт нь сонгуулийн кампани явуулахгүй байх;
- Албан ажил, , сонгогчид, улс орны эрх ашгийг зөв хослуулах;
- Шударга ёсыг ягштал баримталдаг байх эдгээр болно.

Парламентын гишүүний ёс зүйн алдаанд төрийн ашиг сонирхлын дээгүүр хувийн ашиг сонирхлоо тавих, хэлэлцүүлгийн үеэр зүй бус үг хэлэх, зодолдох, бусдыг дайрч давшлах, хуралдааны дарга, гишүүдийг үг хэлээр доромжлох, эрх тушаалаа хэтрүүлж мөнгө зарцуулах, танхимын хуралдааны хэвийн үйл ажиллагаанд саад учруулах, албаны унаа тэрэг бусад техник хэрэгслийг тогтоосон журам хэмжээг зөрчин хувийн зорилгодоо ашиглах, бусдыг албан тушаалаа ашиглан хохироох, сүрдүүлэх, хээль хахууль авах, өгөх, хууран мэхлэх, хутган үймүүлэх зэргийг ёс зүйн зөрчил буюу алдаа гэж үзэх төдийгүй энэ нь хор уршиг их бол эрүүгийн хариуцлагад татах үндэстэй байдаг.

Манай УИХ-ын гишүүдийн ёс зүйн хэм хэмжээг хууль тогтоомжоор хангалттай сайн зохицуулж өгөөгүй юм. Манайд сонгогчдын зүгээс ёс өөрийн тойргын гишүүдэд зүйн хариуцлага тооцох ямар ч механизм байхгүй төдийгүй парламентын гишүүний онцгой бүрэн эрхэд хэн ч халдашгүйгээр хуульчилсан байдаг. Энэ нь ганцхан тухайн гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэдэг нь шүүхээр тогтоогдсон нөхцөлд л цуцлагдахаар зохицуулжээ. Сүүлийн үед парламентын гишүүнтэй холбоотой янз бүрийн асуудал гардагч тэр бүхнийг аль болохоор хамгаалан хаацайлах байдлаар шийдэхийг хичээдэг нь нууц биш юм. Харин УИХ-ын энэ оны 4 сарын 30 өдрийн 34 дугаар тогтоолоор “Монгол Улсын Их хурлын гишүүний ёс зүйн дүрэм”-ийг баталсан нь парламентын гишүүний ёс зүйг чандлан сахиуулах үйл хэрэгт бага боловч ахиц гарч буйн илрэл гэж үзэх учиртай юм. Одоо энэхүү ёс зүйн дүрмээ амьдралд ёсчлон сахиулах үүрэг УИХ-д оногдож байгааг л онцлон тэмдэглэх хэрэгтэй юм.

Ашигласан материал

1. Л.В. Сморгунув. Намын системийн эмпирик шинжилгээ. Бодлогын шинжилгээ –II. \эрдэм шинжилгээний бичиг\ . УБ.,2008.
2. Д.Болд-Эрдэнэ . Монголын улс төрийн нам, намын системн төлөвшил. УБ., 2008.
3. Б.Даш –Ёндон. Улс төр ба нийгмийн хариуцлага. Оюуны ертөнц. 2009.
4. Larry Diamond and Richard Gunter. “Political Parties and Democracy” \The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 2001.
5. Г.Алмонд, Дж.Пауэлл, К.Стром, Р.Дальтон “Харьцуулсан улс төр”\онолын хүрээ\ .УБ., 2005.
6. Д.Лүндээжанцан, Л.Өлзийсайхан. Парламентат ёс. УБ., 2005.